

Miodarka Tepavčević (Nikšić)

Leksičko-sintaksička sredstva anonimizacije u Andrićevom djelu NA SUNČANOJ STRANI

*Treba pisati tako da rečima bude tesno, a
mislima prostrano. IvoAndrić*

Naš rad će biti usmjeren ka analizi leksičko-sintaksičkih sredstava anonimizacije, pomoću kojih se prikrija identitet agensa. Izborom određene konstrukcije mijenja se perspektivizacija učesnika i govorna situacija prikazuje na način koji najbolje odgovara određenom jezičkom kontekstu. Pisac korišćenjem raznovrsnih modela pasivnih sintaksičkih konstrukcija kontroliše količinu informacija koju nudi čitaocima. Agensi na taj način postaju zaštićeni jer su neidentifikovani. Anonimizacija postaje moćno sredstvo za sakrivanje pozicije i namjera govornika, a sve u svrhu impersonalizacije, čime se postiže stilsko raznovrsnost romana.

Andrićev ekspresivni, snažni doživljaj svijeta, ali i jedna stalna zapitanost nad njim, traganje za smislom i odgovorima, sklad unutar svih njegovih pojavnosti bili su njegov unutrašnji pokretač u stvaranju jedinstvenog djela, kojim on sam nikada nije bio u potpunosti zadovoljan, već je tragao za boljim. Liričar po temperamentu, težio je harmonizaciji između značenja riječi, skupova riječi stvarajući tako svojevrsnu refleksiju. To možda najbolje prikazuje pisac u jednom svom iskazu: *Tako reči žive, u stvari, dvostrukim životom: i same za sebe, kao takve, i kao izražajni znakovi u sklopu čovekove misli koja traži svoj izraz* (Andrić 1992: 193). Zahvaljujući sjajnom osjećaju za jezik, njegovom pripovijednom tkanju, zapravo onim što se u nauci naziva „mikrofilološkim čulom“ (Benjamin 1974: 9), taj izraz je (pro)našao svoj pravi put u jednom posebnom tipu rečenica – deagentizovanih i postupku anonimizacije.

Naša jezička analiza biće fokusirana na sintaksičke postupke koji predstavljaju kombinaciju semantičkih uloga i sintaksičkih funkcija, a koje Andrić koristi za sakrivanje identiteta učesnika određenih radnji; kao i na funkcionalnu analizu, to jest uočavanje razloga zbog kojih se upotrebljava pasiv u datom diskursu. Identičan semantički sadržaj sa istim akterima pisac različito simbolički oblikuje kroz drugačije tačke gledišta.

Andrićev izbor između aktiva i pasiva u romanu NA SUNČANOJ STRANI određuje se komunikativnim i pragmatičkim faktorima koji su u vezi sa govornim

licem i njegovim biranjem informativnog težišta. Pisac pomoću mnogostrukih sintaksičkih konstrukcija prikriva identitet učesnika odnosno agensa romana. Izborom određene konstrukcije – pasivne sa trpnim pridjevom ili reflektivne; neodređene ili bezlične – mijenja se perspektivizacija učesnika i govorna situacija prikazuje na način koji najbolje odgovara određenom jezičkom kontekstu. U nekim slučajevima čitalac mora da se oslanja na njega da bi sagledao ko je agens u rečenici, dok se u drugim primjerima vršilac podrazumijeva čak i kada nije iskazan. Izborom odgovarajućih sintaksičkih oblika ista situacija, zapravo isti agentivno-pacijativni odnos može biti označen na više načina, što zavisi od leksičkog sastava rečenice (Piper et al. 2005: 609). Diskursivne okolnosti često postaju regulator izbora riječi i konstrukcija.¹

Pojam agensa se u okviru sagledavanja relacije lično-bezlično određuje na različite načine. Da bi se shvatile sve semantičko-logičke kategorije agentivnosti, agens treba posmatrati kao vršioca radnje bez obzira na to da li je on samo inicira ili je efektivno sprovodi, da li je voljno angažovan u njoj ili nije. Alanović ga definiše kao semantičku kategoriju „koja se leksikalizuje i gramatikalizuje u zavisnosti od sposobnosti da realizuje neku radnju, ili od načina na koji se u nju uključuje, usled čega i ne postoji specifična, jedinstvena sintaksička forma kojom se uvodi“ (Alanović 2006: 105). Agens se, dakle, može ostvariti kao realizator kompletne radnje, pri čemu je inicijator, sprovodnik i finalizator, ili kao realizator neke faze radnje, i tada je njen inicijator ili finalizator (Alanović, 2005: 158).

Identifikovanje vršioca sa stanovišta rečenične perspektive zavisi od glagolske lekseme u funkciji predikata i tipa samog predikata, to jest od toga da li se glagolom imenuje radnja ili konstatuje stanje (Ivić 1968: 7). Sa komunikativnog aspekta, riječ je o tome da li se agens želi imenovati ili ne, i pod kojim uslovima. Može biti izražen nekom vrstom metonimijskog transfera ili prikriiven određenom sintaksičkom konstrukcijom (Mišić Ilić 2011: 96).

Motivi neimenovanja agensa u Andrićevom djelu NA SUNČANOJ STRANI predstavljaju jednu vrstu literaturne i lingvističke zagonetke. Naša analiza pokazuje da su razlozi njegovog neekspliciranja raznovrsni – on može biti kontekstualno uslovljen, poznat ili nepoznat, određen ili neodređen.

Andrić se znalački opredjeljuje za pasivnu dijatezu, budući da aktivna i pasivna rečenica imaju različitu komunikacijsku vrijednost. Svaka promjena gramatičkih odnosa podrazumijeva i promjenu značenja, što znači da se i odnos pasiva i aktiva smatra semantički različitim (Belaj 2004: 82). Pasivne rečenice sa označenim vršiocem radnje nazivaju se agentivnim, dok se one u kojima je nemoguće ili je nepotrebno njegovo označavanje zovu bezagentivnim ili neagen-

¹ Milka Ivić uvodi termin diskursom uslovljena perspektivizacija (Ivić 1976: 41–42).

tivnim (Bjelaković 2008: 64). Upotreba pasiva može biti uslovljena različitim faktorima – potrebom povezanosti teksta, relevantnošću uloge agenasa, stilskim zahtjevima teksta (Kozniceva 1997).

Andrić postupkom empatije² bira iz koje će perspektive sagledati određeni događaj, a to se realizuje različitom raspodjelom sintaksičkih, semantičkih i leksičkih elemenata. Ukoliko se događaj predstavlja iz jedne tačke gledišta, važno je uočiti na koji način su predstavljeni akteri u romanu – kao agensi ili pacijensi, odnosno subjekti ili objekti, što pisac postiže raznovrsnim sintaksičkim sredstvima. U te oblike spadaju imenovanje aktera, aktivne i pasivne glagolske forme, bezlične konstrukcije naspram ličnih (Tepavčević 2014: 898).

U analiziranom djelu ono što najprije zapažamo jeste češća upotreba pasiva sa trpnim pridjevom u odnosu na reflektivni pasiv. Potreba da se u središte izlaganja stavi objekat, tj. da se subjektom iskaže pacijens nameće upotrebu participskog pasiva.

Eto, to je našao u dnu mračne i vlažne ćelije u kojoj je bio nevino zatvoren (NA SUNČANOJ STRANI, 28). *A kad je, sutradan u svitanje, hladno i sumračno svitanje, bio probuđen ostrim i hladnim zvukom hapsanskih zvona* (NA SUNČANOJ STRANI, 29). *Postružnik saopštava svoja opažanja sudiji i dobiva za to olakšicu ili biva pušten, do prve prilike* (NA SUNČANOJ STRANI, 32). *Sad je opet zbog neke „omaške“ pritvoren* (NA SUNČANOJ STRANI, 32). *U jednom od ta tri odeljenja postavljen je krevet i umivaonik za Galusa* (NA SUNČANOJ STRANI, 45). *Da ima reda i pravde, ti bi već bio obešen, bez istine i suda* (NA SUNČANOJ STRANI, 65). *Student je kažnjen sa dvadeset četiri sata posta u mračnoj samici sa tvrdim ležajem* (NA SUNČANOJ STRANI, 22). *Gde da beži, okovan zidom od šest koraka dužine i dva širine, zatvoren sa ovom novom mišlju* (NA SUNČANOJ STRANI, 96).

Pasivni oblik smješten je u prošlost, sadašnjost ili budućnost u okviru proste rečenice, ili koordiniranog odnosno subordiniranog rečeničnog kompleksa. U analiziranoj građi particip se može nalaziti i u finitnoj poziciji u rečenici ili je pomoćni glagol odvojen od participa koji je na kraju rečenične pozicije. Ponekad pasivna konstrukcija može biti realizovana i na početku rečenice, čime autor fokus stavlja na pacijens, te time njegova uloga postaje najrelevantnija u datoj situaciji.

Andrić iz stilskih razloga često ne imenuje primarnog participanta – bilo da je on nepoznat, da ga pisac ne želi personalizovati zbog delikatnosti situaci-

² Ako određenu komunikacijsku situaciju iz aktivne rečenice mijenjamo u pasivnu, i ako subjekat iz aktivne postaje objekat u pasivnoj, neosporno je da određeni gramatički odnosi povlače za sobom veće ili manje razlike. One se objašnjavaju pojmom empatije, koja predstavlja komunikacijsku intenciju, element iz čije perspektive sagledavamo određenu komunikacijsku situaciju. Ovakav odnos „stajanja uz“ naziva se empatija (Ivić 1987: 41) i realizuje se različitom raspodjelom sintaksičkih, semantičkih i leksičkih elemenata. Ona predstavlja komunikacijsku intenciju „elemenat iz čije se perspektive sagledava komunikacija“ (Ham 1990: 69).

je, ili je pak, subjekat jasan iz šireg konteksta, pa nema potrebe za njegovim imenovanjem. Ponekad se agens svjesno i namjerno ne eksplicira čime se čitalac dovodi u situaciju da vjeruje da je data potpuna informacija. Takvim stilskim postupkom vršilac se skriva ili čuva.³ Ukoliko se radi o nesvjesnom neekspliciranju agensa, riječ je o primjerima kada znamo ko je vršilac ili je to nevažno, pa nema potrebe za njegovim ekspliciranjem.

Među prvima koji su u Trstu uhapšeni bio je i taj sumnjivi Bosanac što je doputovao iz inostranstva (NA SUNČANOJ STRANI, 14). [...] to su bile teške, ružne reči, skovane na robiji i za robijaše (NA SUNČANOJ STRANI, 32). [...] ostajao u njemu nejasan i mučan osjećaj, da je ipak negde u nekom crnom notesu zapisan i da će se posledice pojaviti pre ili kasnije (NA SUNČANOJ STRANI, 33). Ja uopšte, otkako sam doveden u zatvor spavam vrlo dobro (NA SUNČANOJ STRANI, 39). Evo, ide daleko od kuće i svojih, u nepoznatom gradu, zatvoren i mučen bez razloga, ratuje s ovim bolesnikom i prepređenim zlikovcem (NA SUNČANOJ STRANI, 66). Popa nema, crkva zatvorena (NA SUNČANOJ STRANI, 80). Iako nisam ni saslušan ni osuđen, morao sam obući robijaško odelo (NA SUNČANOJ STRANI, 92).

Andrić u nekim situacijama nagomilava participe, čime se markira piščeva strategija neodređenosti koja je primjerena datoj situaciji:

Kad je Savonarola, sa dvojicom drugova, osuđen i spaljen kao jeretik i buntovnik, progonjeni su i izvođeni pred sud i ostali dominikanci (NA SUNČANOJ STRANI, 77). Kad su pobunjenici savladani i poubijani ili prognani, kažnjeno je i zvono (NA SUNČANOJ STRANI, 77). U zatvoru sam u svemu gore tretiran negoli najobičniji kažnjenici čija je krivica utvrđena i osuda zakonski osnažena (NA SUNČANOJ STRANI, 92).

Za identifikovanje takvog Andrićevog svjesnog izbjegavanja personalizovanja diskursa neophodan je često širi kontekst. Ovakve primjere pasiva autor upotrebljava jer je agens potrebno sakriti, zaštititi ili optužiti zbog raznih delikatnih situacija, odgovornosti, težnje za distanciranjem i sl.

U nekim primjerima agensi su mnogobrojni, poznati, ali ponekad i anonimni, pa ih je nemoguće iskazati određenim sintaksičkim skupom.

Iznad te starinske kapije [...] diže se providan tornjić od bela kamena, građen „na preslicu“, sa tri luka (NA SUNČANOJ STRANI, 75). Irena je sahranjena bez suza na tršćanskom groblju (NA SUNČANOJ STRANI, 154). Deca su svako u svom zavodu, gde su poslata odmah sutradan (NA SUNČANOJ STRANI, 155). Vila u Tržiću je zatvorena (NA SUNČANOJ STRANI, 155).

Pasivne rečenice analizirane kroz semantička obilježja anonimnosti i uopštenosti agensa mogu se odnositi na ljude (mnoštvo) ili bilo kog pojedinca, pri čemu vršilac glagolske radnje može biti predstavnik neke određene grupacije ili društvene djelatnosti (Radovanović 1990: 210–211). U romanu zapažamo

³ Neki lingvisti ovakav pasiv nazivaju retorskim pasivom (Bjelaković 2007: 66).

primjere kada je riječ o najvećem stepenu anonimizacije, pa je tada vršilac uopšteno mnoštvo bez obzira na društvenu djelatnost ili pripadanje nekoj socijalnoj grupaciji. U takvim slučajevima transformacionom analizom funkciju subjekta dobijaju riječi *ljudi, svijet, neko*.⁴

Ukradena i sakrivena stvarnost biće vraćena; i osim nje neće postojati ništa drugo, ni pomisao ni išta drugo (NA SUNČANOJ STRANI, 51). *A tu je bio i kraj prepiske, jer je sutradan uhapšen i doveden u ovu neobičnu kuću sa zvonom iznad kapije* (NA SUNČANOJ STRANI, 83). *Da, svi su glasovi sveta potopljeni i učutkani* (NA SUNČANOJ STRANI, 88). [...] *on je tu provodio dane [...] sa većitim osećanjem da je pozvan za veće* (NA SUNČANOJ STRANI, 115). *Ali je taj svet negde pokopan, zajedno sa svim svojim odnosima i zakonima* (NA SUNČANOJ STRANI, 133).

U pojedinim primjerima agens radnje možemo rekonstruisati iz užeg ili šireg konteksta pasivne rečenice. U primjerima:

Zatim bi se po nekoliko puta okretao, da vidi, hoće li se i policajac za njim okrenuti. Iza toga bi onda zaključivao, da li je njegova namera primećena i ukoliko je rdava i nedopuštena (NA SUNČANOJ STRANI, 33). *Kad se policajac ne bi okrenuo, što je redovno i bivalo, mališan bi zaključivao, da je ovoga puta sve dobro prošlo, da neće biti uziman na odgovor ni kažnjavan. A već sutradan, kad bi ponovo sreo policajca, njegov je korak postajao nesiguran.* (NA SUNČANOJ STRANI, 33). *Dakle, „glupa pisma“ Vukšiću, otkupljena teško nabavljenim novcem i sa toliko poniženja, pocepana njenim rukama i predata Fraju* (NA SUNČANOJ STRANI, 145).

vršilac radnje sadržan je u prethodnoj ili sljedećoj rečenici (*policajac*), ili se zna iz prethodnog toka romana (*Fraj, Irena*) te nema potrebe za njegovim ponovnim ekspliciranjem čime rečenica ništa ne gubi na komunikativnom planu. U ovakvim slučajevima možemo govoriti o kontekstualno uslovljenoj neagentivnosti.⁵

Da bi se ostvarila komunikacijska razumljivost teksta u nekim situacijama, javlja se potreba za imenovanjem vršioca radnje, koji se mogu izraziti na više načina, zavisno od izbora padežnog oblika kojim saopštavamo izvršioca. U literaturi se pominje instrumental koji se najčešće koristi za iskazivanje neživog agensa – apstraktne pojave, psihološki procesi, prirodne pojave i sl. (Ivić 1954: 68; Stevanović 1974: 444; Antonić u: Piper et al. 2005: 238–239), mada nijesu rijetki ni primjeri za iskazivanje živog – imenuje se kolektiv kao agens koji predstavlja sredstvo ili silu (Ivić 1954: 66; Stevanović 1974: 444; Antonić u: Piper et al. 2005: 237; Alanović 2007: 92). U funkciji vršioca u pasivnoj rečenici zastupljen je i genitiv sa predlogom *od* (Feleško 1995: 109; Antonić u: Piper et al. 2005: 128). Ukoliko je genitiv agensa živo, nemoguće je izvršiti zamjenu instrumentalom jer ne pripadaju „istom semantičkom polju, polju uzroka efektor“ (Ham 1990: 72). Ispitivanja konkretnih pasiva u Andrićevoj NA SUNČANOJ

⁴ Ove lekseme najbolje izražavaju ideju o uopštenosti agensa (Ivić 1962–1963: 96).

⁵ U literaturi se ovaj tip naziva leksičkim i smatra se da je nepotrebno ekspliciranje agensa pošto je on poznat iz ranijeg konteksta (Bjelaković 2008: 67).

STRANI ukazuju na to da eksplicitne agentivne konstrukcije nijesu česte i da se javljaju u obliku od + genitiv ili instrumental i to kada je potrebno ostvariti određeni komunikativni cilj.

Na putu u ovaj zatvor ja sam bijen od neodgovornih prolaznika, pa i od samih vojnika (NA SUNČANOJ STRANI, 92),

[...] *kao žut list nošen vetrom* (NA SUNČANOJ STRANI, 18). [...] *nasmejanu grimasu čoveka koji je preplavljen i zaslepljen jarkom, neizdržljivom sunčanom svetlošću* (NA SUNČANOJ STRANI, 28). *Sve sitnice koje su mu pripadale kao da su bile nevidljivim koncem povezane za njega* (NA SUNČANOJ STRANI, 31).

U ovom primjerima instrumental nema funkciju pravog agensa, već je njegova funkcija „bliska funkciji izazivača“ (Ivić 1954: 63), pa se govori o „upotrebi instrumentala uz trpne prideve rezultativnog značenja“ (Ivić 1954: 63). Stanje koje je dobijeno u procesu akcije – medijalni momenat, dolazi u prvi plan i potiskuje momenat akcije.

2. U analiziranom romanu u okviru rečenica sa neodređenim subjektom ili kako se u literaturi naziva neodređeno-ličnim (Marojević 1977: 99–117; Marojević 1983: 45–51; Milanović 2000: 287–297) uočavamo rijetke primjere rečenice tipa *kažu*, a sa druge strane, kod bezličnih konstrukcija najfrekventnije su rečenice sa glagolom *govori se*.

Kažu da je mnogi tvrd dominikanac plakao kao dete zbog tih udaraca zadatih njihovom zvonu (NA SUNČANOJ STRANI, 77). *Kako da se, u ovakvom položaju, kaže jedna istina, da bi izgledala ubedljiva i verovatna ljudima* (NA SUNČANOJ STRANI, 36). *Među hapšenima u bolnici govorilo se da dotrajava* (NA SUNČANOJ STRANI, 22). *Ali prošla je jedna nedjelja, pa i druga; mladić se nije vraćao; o njemu se govorilo sve ređe, sve manje, pa najposle i potpuno prestalo* (NA SUNČANOJ STRANI, 90). *Govorilo se isključivo o novcu i berzanskim operacijama* (NA SUNČANOJ STRANI, 55).

Kao što možemo primijetiti, upotreba različitih neagentizovanih rečenica – neodređenih i bezličnih konstrukcija – doprinosi ekspresivnijem i stilski slojevitijem kazivanju. Upoređivanjem navedenih oblika uočava se njihova sintaksička sinonimičnost i semantička ekvivalentnost, jer su obje forme u značenjskom smislu bezlične (sa neodređenim subjektom), a oblik *kažu* „ima samo formalno obilježje lica glagolskog“ (Vuković 1965: 34).

U rečenicama sa neodređenim subjektom pisac stavlja akcenat na radnju kao informacijsko i semantičko-stilsko jezgro rečenice, akter nije iskazan, iako on potencijalno postoji – neodređeno mnoštvo (*ljudi, svijet, neko, neki, mnogi...*), čijim se transferom dobijaju različiti nivoi anonimizacije. Andrić upotrebom ovakvih konstrukcija izbjegava pominjanje izvora informacija, čime skida odgovornost sa osobe koja saopštava informaciju. Formalno odsustvo subjekta u neodređeno-ličnim rečenicama ima neodređeno-referencijalno značenje (Piper et al. 2005: 601).

3. Kad je u pitanju refleksivni pasiv, subjektom je iskazan pacijens, a rečenica je deagentizovana. Andrić upotrebljava refleksivni pasiv kao pogodno sin-

taksičko sredstvo u postupku izbjegavanja navođenja agensa. Polazeći od činjenice da je reflektivni pasiv potreban kad se ne želi ili ne može imenovati vršilac radnje, u ovom romanu nalazimo više razloga za njegovo neizricanje. U nekim slučajevima želi se istaći radnja i njen predmet, pa je subjekat izostavljen. Ovakav način saopštavanja na „komunikativnom planu predstavlja strategiju pojačavanja bliskosti sa sagovornicima“, čime se postiže veća slikovitost izraza i ekspresivnost i pobuđuje empatija sagovornika (Ristić 2006: 21).

Odakle se vidjelo kako se na bastionima belasaju šlemovi (NA SUNČANOJ STRANI, 10). *Tada bi se prozorska krila, zajedno sa odrazom mrtvog predela u njihovim staklima, otvorila i nestala u mračnom otvoru drveta* (NA SUNČANOJ STRANI, 18). *Tek, sad vidi da postoji mogućnost da se Sotona izvede iz mira, da se razbesni i kida* (NA SUNČANOJ STRANI, 62). *Jedna za drugim, zatvarala su se željezna vrata dok ne sidoše u drugi prizemni hodnik* (NA SUNČANOJ STRANI, 94).

Reflektivni pasiv⁶ ponekad možemo rekonstruisati iz konteksta, gdje oznaka mjesta (*u biblioteci*) nagovještava vršioca radnje (*bibliotekari*): *Jedan primjerak možda se čuva negde u tajnoj biblioteci bečkih jezuita* (NA SUNČANOJ STRANI, 70). U ovom primjeru izostavljenje subjekta kompenzuje se adverbijalom za mjesto u kojem se nalazi semantički subjekat, to jest agens.

Brojniji su primjeri u kojima vršioca možemo dešifrovati iz naših saznanja o svijetu, a bilježimo i slučajeve univerzalnog agensa koji mogu biti opšteprihvaćene tvdnje ili razni klišeji koji služe za oblikovanje iskaza (Saavedra 2007: 233).

Uistinu, najveće čudo bilo je u tome da se ovo telo, pod teretom velike iluzije i silnog zanosa, drži u ravnoteži (NA SUNČANOJ STRANI, 29). *O vasiono, šta ima u tvojim visinama, neznanim, slobodnim i prostranim, iza one modre nebeske opne, kad se ova kva blaga od saznanja kriju po jadnim ljudskim tamnicama* (NA SUNČANOJ STRANI, 28). *Bilo je vreme dozrelih vrućina kad se dan i noć gotovo ne razlikuju, samo što mesec smeni sunce, a u svako doba dana i noći podjednako se radi i šeta, jede i peva* (NA SUNČANOJ STRANI, 7).

Ovakvi primjeri reflektivnog pasiva predstavljaju neku vrstu piščeve strategije koja zajedno sa ostalim impersonalnim konstrukcijama omogućuje govorniku da izbjegne personalizovanje svog diskursa. Reflektivnim pasivom Andrić zapravo deautorizuje pojedinca kao vršioca radnje jer se saopštavaju neke opštevažne istine.

Stepen uopštenosti u ovakvim i sličnim rečenicama, bilo da je riječ o rečenicama sa neodređeno-ličnim, uopšteno-ličnim značenjem ili reflektivnim, može biti veći ili manji. U sentencama, maksimama i paremiološkim izrazima koji su svojstveni Andrićevom stilu stepen anonimizacije je najveći i u njima se čovjek shvata generički.

⁶ Ova se vrsta pasiva u nekim gramatikama naziva neutralnim pasivom (Mrazović/Vukadinović 1990: 131, 138).

U romanu anonimizacija je pojačana upotrebom refleksivnog i participskog pasiva, a nerijetko i korišćenjem neodređenog subjekta ili obezličnog, čime se markira strategija neodređenosti koja je primjerena datoj situaciji.

[...] *da je sve ipak dobro, da se sve još da rešiti i spasiti, jer se sve i dobro i zlo i najveće krajnosti i protivnosti, nalazi povezano i ujedinjeno na istom planu, podvrgnuto istim zakonima i, valjda, upućeno istom cilju* (NA SUNČANOJ STRANI, 67). *Ma kako izgledalo neverovatno, suđeno je, i to dugo i ozbiljno, i velikom zvonu kojim je Savonarola pozivao na uzbunu. Presuda je glasila, da se to zvono progna iz grada. I ono je zaista stavljeno na kola i odvezeno iz Firence [...]. Kažu da je mnogi tvrd dominikanac plakao kao dete zbog tih udaraca zadatih njihovom zvonu [...]. Tom zvonu su, kao što se radilo sa najtežim krivcima, odsečene uši i istrgnut jezik – klatno* (NA SUNČANOJ STRANI, 77). *Kao da je ceo svet postavljen na nekoj strmini, uvek u opasnosti da se surva u kaos. O tome svemu valja misliti i brinuti.* (NA SUNČANOJ STRANI, 12).

Andrić u romanu ponekad polazi od potpune nepoznatosti vršioća radnje, a zatim preko bezličnih rečenica dolazi do ličnih formi, nosilaca semantičke vrijednosti. Takvim lingvističkim postupkom – skrivanjem vršioća i njegove uloge čitalac se dodatno angažuje u smislu sadržaja rečenice i otkrivanja elidirane komponente, kao i izbora između leksema iz određenog semantičkog polja u funkciji subjekta, u čemu je ponekad osnovni oslonac kontekst, ali se stvara privid objektivnosti, distanciranosti subjekta, uz istovremeno njegovo uopštavanje.

Valja „čitati“ i dešifrovati površinu nepomičnog zvona (kao što se mora živeti, jesti, piti i disati), iako ne znaš šta ćeš saznati, kakve ćeš slike na njemu videti i pročitati (NA SUNČANOJ STRANI, 85).

Kao oznaka uopštenog pojedinca u Andrićevom djelu se upotrebljavaju i lekseme *čovjek, ljudi* u funkciji metonimijske forme uopštavanja. Ove riječi mogu da referišu o neidentifikovanom agensu koji može biti pojedinačna individua ili kolektiv.

Čovjek tako olako i kao u snu prolazi pored događaja (NA SUNČANOJ STRANI, 8). [...] *u kojima će na kraju čovek jesti čoveka kao što zver jede zver* (NA SUNČANOJ STRANI, 16). [...] *taj čovek nagonski i duboko mrzeo sve što je mlado, novo, pokretno i neobično* (NA SUNČANOJ STRANI, 19). *A ovi polunagi i užurbani ljudi svi su njegovi podanici* (NA SUNČANOJ STRANI, 10).

Ako je potrebno tražiti opravdanje za upotrebu pasiva u Andrićevom jeziku, neophodno je ukazati na komunikacijsku funkciju, dakle, obavještajnu, ali i apostrofirati i stilsku konotaciju koju slikovito prikazuje sljedeći primjer sa leksemom *čovjek* u funkciji pacijensa.

Ipak, ipak čovek je zapisan negde u neki crni teftar, i posledice će se morati javiti, pre ili posle, iako se dugo skrivaju i vrebaju, valjda da bi se bolje i sigurnije pogodile (NA SUNČANOJ STRANI, 34).

U ovom slučaju je neiskazanost vršioća radnje na nivou očekivanja – pasiv ne upućuje na agens i ne možemo ga naslutiti ni iz konteksta rečenice. Odabi-

rajući jedan ovakav empatijski odnos, pisac se svjesno opredjeljuje iz koje će perspektive sagledati određeni događaj i dati mu ekspresivniji i stilogeniji izraz.

U romanu se nekad informator imenuje uopšteno – *jedni, drugi*, ili konkretno – *liberalni listovi, klerikalna štampa* čime pisac pribjegava posebnom stilskom postupku u svrhu postizanja pouzdanosti i ekskluzivnosti informacija koje se saopštavaju, a time rečenica postaje subjekatsko-predikatska.

[...] *širilo se od usta do usta bezumno govorkanje svetine. Jedni su govorili da je to student iz Bosne koji je hteo da digne u vazduh brod određen za prevoz mobilisanih rezervista; drugi su govorili da nije, nego da je onaj Bosanac na mestu streljan* (NA SUNČANOJ STRANI, 15). *Klerikalna štampa je tvrdila da se radi o jednom okorelom zločincu, recidivisti* (NA SUNČANOJ STRANI, 106). *Liberalni listovi su uzvraćali, da to uskogrudnost i neznanje iz njih govore; da hoće da uvedu inkviziciju; i pozivali se na dvadeseti vek, na progres sveta na nauku* (NA SUNČANOJ STRANI, 106). *Liberalna štampa je odgovarala da se pitanje postavlja drugačije, da se radi o jednom bolesnom članu društva* (NA SUNČANOJ STRANI, 106).

Odabir određenih struktura zavisi i od konteksta, situacije u kojoj se neki iskaz upotrebljava, od cilja i funkcije komunikacije, i povezan je sa govornikovim komunikativnim namjerama.

Zaključak

Upotreba pasiva u analiziranom romanu u određenim slučajevima je poželjna i opravdana, jer doprinosi snažnijem retoričkom efektu. Njime se omogućava reorganizacija informacijskog toka, postavljanjem poznate informacije na početak rečenice, čak i u onim slučajevima kada je ta vijest logički poznat vršilac radnje. Osnovni motiv njegove upotrebe jeste depersonalizovanje i distanciranje agensa od događaja.

Analizirani primjeri nam ukazuju da i pored zajedničkih formalnih i značajnih odlika pasivnih rečenica među njima postoje razlike kako u stepenu neodređenosti vršilaca radnji tako i u sintaksičkoj strukturi.

Na osnovu ispitivanog materijala možemo zaključiti da su u jeziku Andrićevog romana NA SUNČANOJ STRANI prisutni različiti sintaksičko-semantički modeli rečeničnih konstrukcija bez sintaksički ekspliciranog agensa, koji se realizuju u raznovrsnim kontekstualnim situacijama sa mnogostrukim interpretativnim mogućnostima.

Andrić korišćenjem pasivnih rečenica kontroliše količinu informacija koju daje čitaocima. Najmanje apstraktan nivo anonimizacije primjećuje se kod onih sklopova kod kojih je lako rekonstrukcijom uspostaviti leksičku jedinicu koja je vršilac radnje. Apstraktniji nivo anonimizacije zastupljen je u onim struktura-

ma teksta u kojima se ideja o stvarnom vršiocu ne može eksplicirati odgovarajućom riječju.

Upotreba deagentizovanih rečenica u analiziranom djelu potvrda je bogatstva izražajnih mogućnosti kojima se postiže autonomizacija jezičkih elemenata, ali i oblikuje emotivni prizvuk, kao lirska osobenost. Jezičke strukture koje su u funkciji uopštavanja i obezličavanja doprinose stvaranju posebnog andrićevskog izraza i izazivaju snažne slike kod recipijenata. Zaključno se nesumnjivo može tvrditi kako je Andrić u svome pripovijedanju ne samo bio izrazito svjestan stilogenosti pasivizacije nego je i proniknuo u duboko skrivene mehanizme (ne)imenovanja. Anonimizacijom se mijenja ustaljeni rečenični redoslijed, a roman dobija važnu stilematičnu komponentu.

Izvor

Andrić 1992: Ivo Andrić. *Znakovi pored puta*. Beograd: Prosveta.

Andrić 2011: Ivo Andrić. *Na sunčanoj strani*. Podgorica: Oktoih.

Literatura

Alanović 2005: Alanović, Milivoj. Tipologija i koreferencijalnost agensa u srpskom, francuskom i njemačkom jeziku. In: *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*. Novi Sad. Br. 48 (1–2). S. 151–233.

Alanović 2006: Alanović, Milivoj. Formalnosintaksički obrasci identifikacije agensa. In: *Prilozi proučavanju jezika*. Novi Sad. Br. 37. S. 105–116.

Alanović 2007: Alanović, Milivoj. Funkcionalno-gramatički okviri identifikacije agensa: Sintaksička istraživanja (sinhrono-dijahroni plan). In: *Lingvističke sveske*. Filozofski fakultet u Novom Sadu. Novi Sad. Br. 6. S. 84–102.

Belaj 2004: Belaj, Branimir. *Pasivna rečenica*. Osijek: Filozofski fakultet.

Benjamin 1974: Benjamin, Walter. *Eseji*. Beograd: Nolit.

Bjelaković 2007: Bjelaković, Isidora. Agens u neagentivnim participskim pasivnim konstrukcijama (u tekstovima 19. veka). In: *Zbornik matice srpske za filologiju i lingvistiku*. Novi Sad. Br. 50 (1–2). S. 63–70.

Bjelaković 2008: Bjelaković, Isidora. *Participski pasiv u književnom jeziku kod Srba u XIX veku*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Feleško 1995: Feleško, Kazimjež. *Značenja i sintaksa srpskohrvatskog genitiva*. Beograd: Vukova zadužbina Matica srpska Orfelin.

Ham 1990: Ham, Sanda. Pasiv i norma. In: *Jezik*. Zagreb. Br 3. S. 65–76.

- Ivić 1954: Ivić, Milka. *Značenje srpskohrvatskog instrumentala i njihov razvoj*. Beograd: Izdavačko preduzeće.
- Ivić 1962–1963. Ivić, Milka. Kategorija „man-Sätze“ u slovenskim jezicima. In: *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*. Novi Sad. Br. 7. S. 93–98.
- Ivić 1968: Ivić, Milka. O dubinskom modelu slovenske proste rečenice sa semantičkim obeležjem „anonimnost subjekta“. In: *Književnost i jezik*. Beograd. Br. 15 (2). S. 5–12.
- Ivić 1976: Ivić, Milka. Problem perspektivizacije u sintaksi. In: *Južnoslovenski filolog*. Beograd. Br. 32. S. 29–46.
- Ivić 1987: Ivić, Milka. O nekim srpskohrvatskim gramatičkim fenomenima uslovljenim empatijom. In: *Južnoslovenski filolog*. Beograd. Br. 43. S. 41–49.
- Kozniceva 1997: Козницева, Н. А. Трехчленный пассив в газетном тексте. In: Кудрявцев, Ю. Кюльмоя, И. (ur.). *Труды по русской и славянской филологии: Лингвистика*. Новая серия. Тарту. С. 81–93.
- Marojević 1977: Marojević, Radmilo. Rečenice sa uopšteno-ličnim značenjem u ruskom jeziku u poređenju sa srpskohrvatskim. In: *Južnoslovenski filolog*. Beograd. Br. 33. S. 91–117.
- Marojević 1983: Marojević, Radmilo. O neodredeno-ličnim rečenicama u ruskom jeziku i problemima njihovog prevodenja. In: *Zbornik za filologiju i lingvistiku*. Novi Sad. Br. 26 (2). S. 45–51.
- Milanović 2000: Milanović, Aleksandar. Konkurencija deagentizovanih rečenica pri genezi srpskog novinarskog stila. In: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*. Beograd. Br. 29 (1). S. 287–297.
- Mišić Plić 2011: Mišić Plić, Biljana. Sintaksa u kritičkoj analizi diskursa: o nekim konstrukcijama za iskazivanje i sakrivanje identiteta. In: *Srpski jezik*. Beograd. Br. 16. S. 91–108.
- Mrazović/Vukadinović 2009: Mrazović, Pavica; Vukadinović, Zora. *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Piper et al. 2005: Piper, Predrag. *Sintaksa savremenoga srpskog jezika: prosta rečenica*. Beograd – Novi Sad: Institut za srpski jezik SANU – Beogradska knjiga – Matica srpska.
- Radovanović 1990: Radovanović, Milorad. *Spisi iz sintakse i semantike*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Ristić 2006: Ristić, Stana. Glagoli govorenja u funkciji metajezičkih modifikatora. In: *Naš jezik*. Beograd. Br. 37 (1–4). S. 15–25.
- Saavedra 2007: Saavedra, Dimka. Pasivne konstrukcije u hrvatskome i bugarskome jeziku. In: *Lahor*. Zagreb. Br. 4. S. 217–241.

- Stevanović 1974: Stevanović, Mihailo. *Savremeni srpskohrvatski jezik*. II. Beograd: Naučna knjiga.
- Tepavčević 2014: Tepavčević, Miodarka. Deagentizovane rečenice u funkciji ekspresivizacije u Andrićevom romanu *Travnička hronika*. In. Tošović, Branko (Hg./ur.). *Travnička hronika. Andrićs Chronik*. Graz – Beograd. Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige – Nmlibris. S. 885–897.
- Vuković 1965: Vuković, Jovan. Nastavni postupak prilikom obrađivanja rečenice u III razredu srednje škole (prvenstveno gimnazije i učiteljske). In: Vuković, Jovan; Težak, Stjepko; Brabec, Ivan; Marek, Juraj. *Savremena nastava maternjeg jezika*. Sarajevo. S. 3–56.

Miodarka Tepavčević (Nikšić)

**Lexical and Syntactical Devices of Anonymisation
in Andrić's Novel ON THE SUNNY SIDE**

The focus of this paper is analysis of the lexical and syntactical devices of anonymisation by means of which the identity of the agent is concealed. The choice of a particular construction conditions and changes the perspective of the participants and speech situation is presented in a manner best suited to the given context. The writer controls the amount of information offered to the readers by employing various models of passive syntactical constructions. Anonymisation, therefore, becomes a powerful tool for concealing the speaker's position and intention, with the aim of achieving impersonalisation, which contributes to the stylistic pluralism of the novel.

Miodarka Tepavčević
Filološki fakultet
Danila Bojovića b. b.
81 400 Nikšić
migat@t-com.me